

УДК

«МИКИТИЧІВ ДУБ» ІВАНА ФРАНКА: ПОЕТИКА, ЕСТЕТИКА, СЕМАНТИКА

Микола ЛЕГКИЙ

*Інститут Івана Франка НАН України,
відділ франкознавства,
вул. Драгоманова, 18, Львів, 79005, Україна
e-mail: lehkyu.m@gmail.com*

Оповідання «Микитичів дуб» Франко років хотів умістити до задуманої наприкінці 1870 – на початку 1880-х років збірки «Галицькі образки», котра мала на меті подати широкий образ галицького суспільства в його характерних типах, у побуті, у різних суспільних верствах, у багатьох місцевостях. Наскрізною у збірці мали бути психологічні проблеми. На жаль, такий задум тоді здійснити не вдалося. Натомість письменник створив цілу низку оповідань та новел із дитячого життя, у яких порушив вагомі проблеми виховання і становлення особистості, її самоусвідомлення й самовизначення. Оповідання ж «Микитичів дуб», що його Франко певний час вважав втраченим, знайшло своє місце у збірці ««На лоні природи» і інші оповідання» (1905), інтегрувальним чинником для якої став пленер.

Події твору переломлено крізь призму спогадів автора, а сюжет засновано на справжній історії, котра відбувається в реальному часопросторі села Нагуєвичів. Оповідання належить до типу «соколярних»: наскрізним образом, «соколом», котрий цементує сюжет, прив'язує до себе всі основні події, є великий дуб у саду господаря Микитича. Фабула твору обрамована голосом відаваторського наратора, котрий занурює читача у модус власного спогаду. Оповідання складається з шести епізодів (сюжетних блоків). Перший – це знайомство з місцем дії та опис дитячих забав; другий – у компанії дітей з'являється 5-річний Митро, понурий і відлюдькуватий, котрий, однак, знає страшні казки й пісні, чим і приваблює до себе інших малих. У третьому хлопчик розповідає легенду про Кріля (Короля) та його дітей, що їх убила зла мачуха, а «песе зілля» (молочай) допомогло виявити факт злочину. Свою розповідь Митро наглядно ілюструє дослідом із заклятою рослиною, демонструючи перетворення її білого соку на червону рідину, що нагадує кров. Митрова демонстрація символічно провіщує наступні події оповідання, пов'язані зі зникненням Напуди й таємничим «йойканням» під Микитичевим дубом під час страшної нічної бурі (четвертий блок). П'ятий епізод – кульмінація твору: із натяків і недомовленостей стає зрозуміло, що Напуда потайки народила дитину і закопала під дубом. Шостий блок – розв'язка сюжету, у якій автор повідомляє про долю персонажів по завершенні основних подій. Оповідання має симетричну мозаїчну структуру із сюжетним паралелізмом. У літературознавстві оповідання «Микитичів дуб» визнано як одне з найбільш досконалих з огляду на змістоформу.

Ключові слова: образ галицького суспільства, пленер, виховання і становлення особистості, модус спогаду, «сокіл», сюжет, фабула, відаваторський наратор, сюжетний блок, симетрична мозаїчна структура, сюжетний паралелізм.

У листі до Михайла Драгоманова від 26 квітня 1890 р. Франко писав: «Ще 1878 р. поклик з Відня до співробітництва в виданні “Слов'янського альманаху” заставив мене засісти до написання новел з життя народного; деякі з написаних тоді новел були друковані пізніше (“Мавка”, “Муляр”),

одна, надрукована в другім томі “Альманаху слов[’янського]” (skonфіскованім), так і пропала, але тоді-таки я задумав в цілім циклі новел списати по змозі всі боки життя простого люду і інтелігенції: відносини економічні, освітні, правні, політичні і т. і.» [16, т. 49, с. 246]. Отой пропалий твір, про який вів мову Франко, – і є оповідання «Микитичів дуб», котре вперше вийшло друком у другому томі «Слов’янського альманаху» у Відні 1880 р. Видання було конфісковано за вміщену там статтю М. Драгоманова «Політико-соціальні думки в нових піснях українського (малоруського) народу». Довгий час Франко вважав цей твір втраченим, однак згодом йому вдалося віднайти примірник альманаху, а 1905 р. письменник включив «Микитичів дуб» до збірки «“На лоні природи” і інші оповідання», відредагувавши його заново.

1877 року під час праці над циклом бориславських оповідань у Франка виник задум створити велику збірку «Галицькі образки». Про це свідчить «Переднє слово» до книжки «“Батьківщина” і інші оповідання» (1911): «Ще в початку 1877 р., працюючи над рядом “Бориславських оповідань”, я почув, що думка представити побут бориславських робітників та підприємців у ряді оповідань розширяється в тім напрямі, щоб у більших або менших оповіданнях змалювати побут Галицької Русі в різних околицях, у різних суспільних верствах та родах занять. Мали се бути “Галицькі образки”, в яких би обік етнографічного та побутового матеріалу виступали також певні психологічні проблеми. Матеріалом до них могли служити поперед усього власні спомини та спостереження, а почасти також оповідання інших людей» [16, т. 38, с. 484]. Прагнучи втілити свій задум, письменник склав два плани збірки «Галицькі образки: 1881 року (план А) та 1882-го (план Б). Згідно з планом А збірка мала б складатися з двох частин і містити твори «прозою» і «стихом»; згідно з планом Б – а) стихом» і б) «прозою». Перший із них містив 21 прозовий твір: I. «Два приятелі». II. «Лесишина челядь». III. «Патріотичні пориви». IV. «Бурсак». V. «Практичний». VI. «Денис». VII. «Микит[ичів] дуб». VIII. «Стріча з Олексою». IX. «Оловець». X. «Добрий заробок». XI. «Слимак». XII. «Муляр». XIII. «Людвіківка». XIV. «Хлопська комісія». XV. «Цигани». XVI. «Історія моєї січкарні». XVII. «Піскарський кінь». XVIII. «Мавка». XIX. «Малий Мирон». XX. «Schönschreiben». XXI. «Празника ради» [11, с. 66]. Другий план, відповідно до задуму, вміщував 24 прозові твори: крім названих, також «Ліси і пасовиська», «Записки недужого» та «Грицева шкільна наука». «Бурсак» – це, очевидно, первісна назва твору «Молода Русь», «Практичний» – то «Звичайний чоловік», а «Денис» – «Знеохочений»; «Людвіківка» – перша назва оповідання «Сам собі винен» (у другому плані Франко змінив назву цього твору на більш звичну).

Як бачимо, Франко мав намір зібрати під однією обкладинкою ті твори, що вже виходили друком («Два приятелі», «Лесишина челядь», цикл «Ruteńcy»), і ті, що були в задумах або ж уже написані (переважна більшість із них побачила світло денне пізніше). Від оповідання «Піскарський кінь» залишилася тільки назва, а «Із записок недужого» надруковано лише по смерті письменника. Широкому задумові Франка не суджено було

здійснитися –збірка «Галицькі образки» з'явилася 1885 року і містила всього чотири твори: «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Оловець» та «Schönschreiben».

Натомість упродовж 1879–1880 рр. І. Франко створив серію невеликих оповідань і новел із дитячого життя: «Малий Мирон», «Оловець», «Schönschreiben», «Мавка», «Микитичів дуб», «Злісний Сидір». Крім того, наприкінці 1870-х років працював над романом «Івась Новітній», якого завершити не зумів. Названі твори відзначаються нахилом автора до студіювання психології дитини, її непересічного способу мислення, її прагнень, сподівань, зацікавлень, страхів і тривог. Письменник простежує становлення особистості, етапи виховання, самоусвідомлення й самовизначення героя, виписує його духовну біографію. Твори Франка про дітей Іван Ющишин назвав правдивим шкільним епосом, якого складно знайти «у чужосторонній літературі» [17, с. 146].

Тож оповідання «Микитичів дуб» зараховуємо до циклу Франкових творів з проблематикою виховання і становлення особистості, до якого увійшли також «Оловець» (1879), «Грицева шкільна наука» (1883), «Schönschreiben» (1884), «Пироги з черницями» (1884), «Малий Мирон» (1885), «Гава» (1888), «Яндруси» (польськ. 1889, укр. 1905), «На лоні природи» (1890), «Гава і Вовкун» (1890), «Борис Граб» (1890), «Гершко Гольдмахер» (1890), «Мій злочин» (1898), «У кузні» (1902), «У столярні» (1902), «Гірчичне зерно» (1903), «Отець-гуморист» (1903), «Будяки» (1905); «Під оборогом» (1905); дещо осторонь «Син Остапа» (1908), а також «Івась Новітній», «Лель і Полель», «Не спитавши броду». Чисельна група різножанрових творів подає більш чи менш тривалий процес домашнього та шкільного виховання дитини, підлітка, юнака.

Події «Микитичевого дуба» переломлено крізь призму спогадів автора. Сюжет засновано на справжній історії, котра відбувається в реальному часопросторі. Роман Горак та Ярослав Гнатів стверджують: «Дуб, напевне, посадили ще задовго до заселення Нагуєвицької Слободи, певно скоріше, ніж липи, які росли попри Яковове обійстя. Він навіть був нанесений на кадастрові карти села, одначе на початку ХХ століття, року Божого 1905, коли розширяли дорогу з Нагуєвич до Дрогобича, його, як і Франкові липи, було зрубано. <...>

Була ж хата Микитича якраз за Франковим шпихліром, метрів, може, з сім, як іти до потоку. Микитичі були людьми заможними і тримали слуг, що видно із метричних книг села. На той час служила в Микитичів Мельникова Анна зі сестрою, яку діти прозвали Напудою через її постійно понурий вигляд. Вона завжди ходила розтрепіхана, нечесана та немита. Був з ними син Анни Дмитро, ровесник малого Франка. <...> Дитини бридилися, бо він був байстрюк, а його мама була за мамку в жидів. Проте хлопець бавився з усіма дітьми і в нікого не було сміливості чимось образити його чи відігнати від загальної забави» [4, с. 8].

За спостереженнями тих-таки дослідників, чимало Франкових персонажів мали реальних прототипів із односельців письменника: стара

Лесиха, її син Гнат, донька Горпина, невістка Анна Тимишина, коханий Горпини Митро Громик (Лесишина челядь»); батькові сусіди Микитичі («Микитичів дуб»); Рябина з однойменного твору й оповідання «Під оборогом»; Максим Чапля, Гутак, писар і дяк Василь Гром, його мати Анна Громиха, старий Лялюк, бідняк Хохлачик, Орина Задорожна («Гутак»); гайовий Сидір («Злісний Сидір») та ін. Таким був і старий рибалка Сарабрин з оповідання «Щука». «Усі вони насправді жили на світі і були односельчанами письменника» [5, с. 88].

Оповідання «Микитичів дуб» належить до типу «соколярних»: наскрізним образом, «соколом», котрий цементує сюжет, прив'язує до себе всі основні події, є «величезний, з на сажень у промірі, грубий, високий і дуже конаристий дуб» [16, т. 15, с. 96], під кроною якого було улюблене місце дитячих забав. Фабула твору обрамована голосом відаторського наратора, котрий занурює читача у модус власного спогаду – радісного, світлого й водночас страшного та болючого: «Давно се було. Не тільки часи ті, але й спомини про них замеркли вже в душі. Часом тільки, мов блискавка крізь пітьму, проблискують ті давні хвилі і навівають невимовну тугу на серце. Вони міняються, мерехтять, радість, страх, сміх і сльози переплітаються в них, а пам'ять ледве може з тих поуриваних, безладних спогадок зложити живу, правдиву картину» [16, т. 15, с. 96]. Спогадовий дискурс суттєво ліризує виклад, а згадка про буцімто уривковість і позірну безладність спогаду немовби передбачає мозаїчну композицію твору.

Оповідання складається з кількох епізодів (сюжетних блоків). У *першому* з них ще лунає голос автора, котрий пригадує своє дитинство, дитячі ігри в компанії сусідських дітей: «Я бачу себе маленьким п'ятилітнім хлопчиною посеред цілої юрми таких самих крикливих, веселих, як і я, сільських хлоп'ят. Літо. Надворі тепло, сонце сипле огнем із погідного неба, але ми заняті забавою під шопою, в холодку, не чуємо спеки» [16, т. 15, с. 96]. Саме тепер, на початку твору, вперше з'являється його соколярна деталь. Дуб «стояв коло самої дороги, припирав до плота, і там, у куті, немов діти, сховані за вітцем, росли довкола його величезного пня широколисті лопухи, кропива та подорожник. Але з переднього боку, від стежки, місце було гладко витоптане, – тут ми найліпше любили ховатися перед дощем, мов під безпечну стріху, тут були супокійні, бо місце було якраз насеред саду, оддалік від хат, так що ніхто на нас не сварив за крик або занадто охочу біганину» [16, т. 15, с. 96]. Місце під дубом просторе, затишне, захищене могутньою кроною і разом з тим віддалене од людських осель, тим-то діти охоче сходяться туди для забав та спілкування. З погляду Катерини Дронь, цей локус «несе семантику земного раю: дитяча душа у ньому близька до раю природи» [8, с. 174].

У *другому* блоці до дитячого гурту приєднується п'ятирічний Митро, одноліток Івася-оповідача. Зенон Гузар свого часу зазначав, що сучасна дитяча (вікова) психологія говорить про п'ятирічний вік як «особливу межу в життєвій драмі людини. І. Франко своєю творчою інтуїцією “вгадав” це явище, тому і Малий Мирон, і Гандзя (новела “Мавка”) та інші маленькі

персонажі мають саме по п'ять років» [6, с. 296]. Митро – завжди понурий і меланхолійний, «з великими витріщеними очима без блиску і живості» (в іншому місці – «з чорними, немов скляними очима» [16, т. 15, с. 98]), «мов прибитий і сонний» [16, т. 15, с. 98]. Постава, вдача й саме обличчя хлопчика надавали йому «якусь дивну ціху, відрубну від інших сільських дітей»; «малий, підсадкуватий, чорний на лиці», він був найтихіший у дитячому товаристві, при перегонах завжди відставав від усіх, адже у самій статурі його «було щось повільне, розлізле, забудькувате»; «при всім і всюди держався якимось збоку, немов знав і чув сам, що він тут не свій, що тут нерадо приймають його» [16, т. 15, с. 98].

І не випадково, адже його матір – Мельникова Анна, комірниця господаря Микитича. Варто звернути увагу, що діти не знали, «відки вони прийшли до нашого села» [16, т. 15, с. 97]. Аннина сім'я промаркована у творі таємничістю, невідомістю. Автор констатує, що вони були на службі в сусідніх селах, з народженням Митра Анна «нанялася за мамку у жида», і лише коли хлопцеві виповнилося п'ять років, вона покинула службу і «впросилася до Микитича на комірство за відробіток» [16, т. 15, с. 97]. Отака передісторія, важлива для письменника з його концепцією «наукового реалізму», котра передбачала, зокрема, й з'ясування походження особистості. Тому, отже, діти «до Митра чули якесь потаємне обридження за те, що він був байстрюк, а його мати служила у жидів; отим-то ми й його вважали немов напівжидиком» [16, т. 15, с. 98].

Проте хлопчик приваблював до себе інших дітей тим, що вмів розповідати понурих і страшних казок та оповідань, яких навчився від своєї тітки, 17-річної дівчини, на прізвисько Напуда, надзвичайно затурканої й заляканої істоти (була «понура, гризька, розтрепіхана, нечесана та немита» [16, т. 15, с. 97]). Її прізвисько, до слова, походить від діалектного «напудитися», тобто «злякатися». Флорій Бацевич стверджував, що «обидва герої цього твору [Митро і Напуда. – *М. Л.*] помітно хворі, виявляють достатньо чіткі риси десоціалізованих осіб», причому атрибуції хвороби важливі у творі не самі собою, а як чинник формування «творчої манери Івана Франка цього періоду, його задуму синтетичного художнього зображення соціального і психологічного в людині» [2, с. 33]. Коли дитяча втома брала гору, «Митро звичайно немов оживав» і починав розповідати казки, «а все такі страшні та понурі», про заклятих царів, нещасливих дітей, казкових звірів та такі ж палаци. Хлопчик при цьому виявив себе вмілим оповідачем: «Митро оставався все однаковий і говорив таким рівним та холодним голосом, що нам від того голосу ставало ще страшніше» [16, т. 15, с. 98]; ба й більше, «говорив таким поважним тоном, описував усякі дива так докладно, зупинювався на всякій дрібниці так довго, немов усі ті страшні історії сам бачив та пережив» [16, т. 15, с. 98]. Хлопець має на свою аудиторію магічний вплив, його казки лякають і водночас приваблюють інших дітей: «Не раз не один менший слухає, слухає його, мов причарований, і ні з сього ні з того розплачеться»; «ми в білий день мимоволі тислися один до одного, не сміючи, одначе, перервати Митрову бесіду» [16, т. 15, с. 98].

Митро й пісень співає своїм слухачам, «звичайно якісь короткі, однотонні уривки», котрі, проте, «морозили нам кров у жилах, ми блідли, дрижали і не сміли рушатися, слухаючи його глухого, не зовсім приємного голосу» [16, т. 15, с. 98–99].

У його уста письменник вклав фольклорний переказ про Кроля (Короля), який трансформував у подальшому розвитку фабули (*третьої* композиційний блок). Кріль (Король) поїхав на війну, zostавивши трьох синів із мачухою. Та вбила королевичів і закопала їх під мостом, а на тому місці виросло зілля, з якого закапала кров. Воно й стало тим чудесним казковим покажчиком, за яким батько довідався про долю синів. «Кріль зачав те зілля рвати, а з нього зачала капати кров. То тоді Кріль пізнав, що се його синів кров, і заляв те зілля. “Зілля, зілля, – каже, – не показуй ти людям, що се кров у тобі, але показуй, що молоко”» [16, т. 15, с. 99].

Цікаво, що пізніше у праці «Людові вірування на Підгір'ю» (1898) І. Франко вмістив таке повір'я про зілля «песе молоко»: «Як узяти стебло, зігнути його в маленьке кільце і послинити так, що слина закриє те кільце, немов тоненька плівочка, а на ту плівочку пустити краплину соку з песього молока, то покажеться зразу синя, а потім червона фарба, ніби кров. Діти, роблячи се, приспівують:

Виїдь, виїдь, крілю,
На червонім коню!
Твої сини порубані,
Попід мости пометані» [15, т. 54, с. 127].

Дослід із заклятим «песім молоком» у «Микитичевому дубі» Митро проробляє в присутності інших дітей, наводячи на них справжній жах. «Він узяв тонесеньке сухе стебельце, зігнув його в маленький подовгастий перстінь і послинив так, що слина стала плівкою на цілій дірці перстень; потім підпустив у ту плівку соку з песького молока, і ми побачили відразу, як по плівці з слини розливалися різнобарвні колісця, які чимраз більше переходили в червоний, кровавий колір. Нас проняло морозом, а Митро спокійно, своїм однотонний голосом, мов забувши все довкола, почав співати: “Виїдь, виїдь, крілю, / На червонім коню, / Твої сини порубані, / Під тим мостом поховані”» [16, т. 15, с. 100]. Святослав Пилипчук уточнював, що «у наведеному форматі твір не відповідає жанровій природі казки, а більше тяжіє до етіологічної легенди», котра «пояснює чудесне походження рослини з незвичними, чудесними властивостями» [12, с. 43]; на сторінках збірки «Галицько-руські народні приповідки» Франко назвав цитовану строфу «дитячою приспівкою» [12, с. 43]. Хай там що, та Катерина Дронь слушно зауважила: «Митрова казочка “Виїдь, виїдь, крілю”, набуваючи рис певної імітаційно-ритуальної гри чи замовляння, порушує простір дитячого затишку й волі»; «від епізоду її промовляння чи наспівування руйнується код земного раю» [8, с. 174].

Що ж воно за зілля таке – оте «песе молоко»? Один із хлопців застерігає, що воно «нечисте зілля», і «татуньо казали, що його не годиться рвати» [16, т. 15, с. 99]. Песе (песяче, псяче) молоко – народна назва молочаю звичайного, рослини з соковитим листям і невеликими жовтими квітками, стебла яких наповнені білуватим соком, схожим на молоко. Під такою й іншими назвами зафіксована в різних словниках-довідниках, причому не лише українських. Так, песяче молоко як русинська (тобто галицько-українська) назва молочаю згадується в «Ботаническом словаре» Ніколая Анненкова («песяче молоко. Р.», де Р. означає «русинський», тобто український) [1, с. 469]. У словнику-довіднику народних назв рослин, що його уклав Григорій Смик, читаємо: «Песе молоко – молочай (euphorbia), з родини молочайних. Інші назви – блекитець, боян, встеклинець, вовче молоко, вовчинець, ворожка, дике молоко, дикомолоч, зомлезіль, земозіл, конье молоко, кізьє молоко, кінське молоко, кітче молоко, котяче молоко, млічай, молочак, молочій, остромолоч, песяче молоко, песьче молоко, псярник, суче молоко» [13, с. 260]. Наведені назви свідчать здебільшого про традиційно неприязне налаштування людини до цієї рослини як шкідливої, недоброї, непридатної для вжитку¹.

Митрів дослід символічно провіщує наступні події оповідання, пов'язані зі зникненням Напуди й таємничим «йойканням» під Микитичевим дубом під час страшної нічної бурі (*четвертий* блок). Образ цієї дівчини письменник виписує досить детально, не оминаючи зовнішніх рис та поведінкових констант: «Напуда була дівчина літ несповна сімнадцяти, низька, також чорна на лиці, з плоским носом, низьким чолом і такими ж великими та мутними очима, як і в Митра. Я ніколи не бачив її веселою, говіркою, не чув від неї жарту ані пісні, не видав її пристроєною [охайно й небуденно вдягнутою. – *М. Л.*], як інші сільські дівчата» [16, т. 15, с. 100]. Завжди понура й мовчазна, вона ходила неначе сонна, «а останніми часами стала ще понуріша» [16, т. 15, с. 100]. Своїм виглядом вона наганяє страх і відразу не лише на дітей, котрі воліють оминати її десятими дорогами, а й на дорослих односельців: «Але причиною того страху не були її поступки: вона ніколи не сказала нікому й лихого слова, тільки та її понурість, мовчазливість та забитість, що виразно малювалася на її невродливим буцматім та трохи піганистім [плямистім; веснянкуватім. – *М. Л.*] лиці, в її очах і в лінивих, мов за напасть, рухах. Усе те відряджувало від неї не тільки нас, дітей, чутких на всяку дрібницю, але й старших» [16, т. 15, с. 100]. Неохайний та понурий зовнішній вигляд, невиразність і каламуть у погляді та повільні ліниві рухи – за допомогою ось яких рис автор маркує свою героїню як асоціальну (чужу у рецепції соціуму) та, очевидно, психічно нездорову особу. Тетяна Трачук точно зауважила, що «чорний колір у “Микитичевому дубі” найтипівіший для портретотворення», він «стає гіпертрофованим кольоропозначенням, маркером, який вказує на найтипівіше для обох персонажів [Митра і Напуди.

¹ Пригадую, моя покійна бабуся суворо застерігала мене, малого, від будь-якого контакту з «псечим молоком»: від нього, мовляв, можна й осліпнути.

– М. Л.], поєднуючи їх – незісвітність, інакшість, зовнішню й духовну занедбаність» (обличчя героїв має чорний пігмент, волосся й очі обох такого ж кольору) [14, с. 68].

При моделюванні психосоматичних особливостей Напуди автор не обходиться без апелювання до байдужості соціуму, на котрому, з його погляду, лежить частка провини за соціальну відторгнутість людей такого гатунку. «Ніхто не сказав про неї ніколи й одного слова без якоїсь відрази та погорди, хоть і злого ніхто не міг про неї сказати. Правда, ніхто не допитувався, як вона зросла і як живе тепер, відки походить ота її забитість та заляканість <...>. Та й чи є в наших селян час і вмільість розбирати се все, а особливо там, де людина, загукана та забита довгими літами недолі і приниження, відмалку погорджувана, поштуркувана та висміювана, стягається сама в собі, корчиться, мов проколений слимак, та ховається тривожно з усім, що виявлювало би в ній живого чоловіка. І я пізнав, правда, по довгих літах, що такою людиною була Напуда» [16, т. 15, с. 100–101].

Увага автора не випадково перемикається з постаті Митра на особу його тітки, адже подальший розвиток фабули пов'язуватиметься саме з нею. Майстерно режисуючи оповідь, письменник утаємничує деякі дрібні, здавалося б, події, що їх сприймає малий Івась. Спершу Митро потай від усіх просить у Івася великий кусень хліба й загадково щезає. Згодом від наймита Миколи Івась довідується про зникнення Напуди. Надвечір стає свідком того, як Анна жорстоко б'є Митра, силкуючись вивідати від нього місце схованки дівчини. Опис нічної грози збільшує напругу сюжету: «Не минула й хвиля від заходу сонця, а вже на землі залягла така пільма, що я, виглядаючи з хати крізь шибу, бачив саме стільки, як коли б шибу знадвору обліпив смолою. Тільки вихор завивав поміж углами та шарпав китиці з причілков хат. Хвиля від хвилі лопотіли грубі дощові краплі в вікно. Блискавки кривавим світлом поролі пільму, а громи потрясли хату, повітря і землю» [16, т. 15, с. 104–105]. Особливо жахаюче лунає репліка Івасевої матері: «Йой, Господи, що за страшна буря <...>. Щось лихе буде. Я виразно чула, як під Микитичевим дубом щось стогне, але так жалісно та страшно, що мені волос угору пішов» [16, т. 15, с. 105]. Ще більше нагнітає таємничого страху повідомлення служниці: «Матінко Христова, <...> то, певно, щось покутує під Микитичевим дубом, що так тяженько йойкає! Господи, як я вчула, серце в мні застило, а воно все: “Йой, доленько моя! Йой, дитинонько моя! Йой, жите моє непросвітне!..” Так, як ось за вмерцем заводять» [16, т. 15, с. 105]. Усі, хто був у хаті, підпадають під гнітючо-страхотливі флюїди: «В якімось понурім, темнім страсі лягли ми спати. Про Напуду бесідували тільки шепотом. А тим часом дощ мов із цебра жбухав на землю, а блискавиці коли-не-коли, мов огняні змії, прорізували пільму та відбуркувалися далекими громами» [16, т. 15, с. 105].

Сюжет вимагає своєї кульмінації, а також з'ясування всіх натяків та недомовленостей, тож у наступному, *п'ятому* блоці, діти, які наступного дня зібралися для звичних забав, знайшли під дубом велику калюжу крові: «І ми всі хвилинку стояли, мов одеревілі з перепуду. На тім самім місці, де вчора

Митро показував нам кров крїлівських синів, зачаровану в песьому молоці, тепер стояла ціла калюжа правдивої людської крові» [16, т. 15, с. 106]. Хтось із селян з-під глини викопав тіло новонародженої дитини. «Микитич, поглянувши на нього, закусив зуби і страшно-страшно поблід» [16, т. 15, с. 107]. Так в оповіданні трансформовано фольклорну легенду про Крїля і його вбитих дітей. Тепер із натяків і недомовленостей стає зрозуміло: Напуда потайки народила дитину і закопала під дубом. Незабаром знайшли її породіллю, котра справила на малого Івася гнітюче враження: «Ніколи не забуду того страшного, болем, жахом і грижею споганеного лица Напуди, коли її вивели з деберки [невеликого лісу. – М. Л.]. Її волосся було все замулене болотом, на руках сліди крові, одіж уся мокра і заталапана» [16, т. 15, с. 107]. Реальність виявилася ще страшнішою, ніж Митрові казки. З погляду ж міфологізму дуб, який на початку твору асоціювався як маркер земного раю, тепер набуває ознак дерева смерті й пізнання, а «локус саду переростає у міфопоетичний топос втраченого раю» [8, с. 174].

Шостий блок – розв'язка сюжету, в якій автор повідомляє про долю персонажів по завершенні основних подій. Самбірський суд присудив Напуді п'ять років ув'язнення, «але ті, – констатував оповідач, – хто бачив її на розправі [судовому засіданні. – М. Л.], говорили, що з неї ледве тїнь була, певно, довго не подихає» [16, т. 15, с. 108]. Митро усамітнївся цілковито: після арешту тїтки, єдиної, хто любив його щиро, «ніколи вже не виходив з нами бавитися», «став іще більше понурий, лїнївий та відлюдний» [16, т. 15, с. 108]. Лиш інколи Івась бачив його під дубом, де сам самотою проробляв експеримент із «песім молоком», приспівуючи «мертвецьким голосом» пісню про Крїля. Невдовзі хлопчик помер, а Микитич прогнав його матір, «ї вона щезла з села не знати куди, так, як не знати відки прийшла» [16, т. 15, с. 108].

Нарешті, твір обрамовують роздуми оповідача, у яких він зіставляє свою долю з життєвим шляхом отих «парій людської громади», «без вини винуватих», «скривджених долею і немов проклятих Богом» [16, т. 15, с. 108], на якому не було нічого яскравого, світлого, доброго. Постаті Напуди і Митра зринули в пам'яті оповідача саме тоді, коли він сам переживав дуже непростий відтинок свого життя, опинившись «у безодні», «на дні суспільності», і відчував цілковиту онтологічну безсенсовність. При цьому його роздуми набувають ознак візії: «Життєві хвилі та вражіння швидко затерли в моїй пам'яті ті два дивні сумовиті лица, понурі та нелюдяні постаті двоїх молодих людей <...>. Та по довгих роках, коли й мене самого кинула доля в ту безодню, на дно суспільності, <...> виринули в моїй пам'яті їх мученицькі, давно забуті лица. <...> І вони живуть, мучаться весь вік, без ясних споминів і без ясних надій, мов ті подорожні, що вийшли в дорогу в мрячний день і йдуть тою мрякою всю дорогу. Вони минають зелені луги, цвітучі лєвади, плідючі сади і многолюдні села, минають тисячі красот і радощів і не бачать нічого, – бачать лише сіру мряку, сірі стовбури дерев та сірі непривітні лица. І коли можна у них говорити про яке щастя, то воно хїба в тім, що не зазнали нічого кращого і не мають за чим тужити» [16, т. 15, с. 108–109]. Згадка про цих людей збуджує в серці оповідача гіркий докір за те,

що посмів порівнювати свою долю з їхньою. Однак цей докір він сприймає як лік для хворого на пропасницю: «він гіркий, але проганяє пароксизм» [16, т. 15, с. 109].

Оповідання, як бачимо, має симетричну мозаїчну структуру із сюжетним паралелізмом. Події твору подано зі сприйняття п'ятирічного Івася, якому далеко не все доступне й зрозуміле у світі дорослих, тому в тексті чимало недовомовленого, таємного та авантюрного. Характерно, що такий самий п'ятирічний Митро знає про світ дорослих значно більше. Неодноразово вже йшлося про те, що навіть у найзапеклішому злочинцеві Франко умів віднайти іскорку людяності. Зараз важливо наголосити на іншому: у таких «паріях людської громади», як Миро й Напуда, він угледів непересічних особистостей, хай і по-своєму незвичайних, проте безсумнівно талановитих.

Слід зауважити, що переважна більшість прозових творів І. Франка досконала за формально-змістовими показниками. Олександр Білецький, наприклад, відзначив довершеність композиції оповідання «Микитичів дуб» [3, с. 435]. А Євген Деген ще наприкінці ХІХ ст. стверджував: «Насправді майже всі його [Франкові. – М. Л.] твори вражають відсутністю штучної композиції, всі вони прості та свіжі, й якщо загальне враження від них складається сумне, іноді й гнітюче, то це викликано не похмурим характером таланту автора, не його песимістичним світосприйняттям, – ні того, ні того насправді немає, – а умовами життя того середовища, яке дає найбільше матеріалу для його пера» [7, с. 48. Переклад з російської мій. – М. Л.].

Оповідання «Микитичів дуб» разом із творами «На лоні природи», «Яндруси», «Дріада», «Щука», «Odi profanum vulgus», «Мавка», «Під оборогом», «Мій злочин», «У столярні», «Поєдинок», «Поки рушить поїзд» та «Сойчине крило» увійшло до збірки «“На лоні природи” і інші оповідання» (1905). Інтегровальним чинником для цих творів став пленер. Вельми значущу роль при моделюванні художнього світу тут відіграє натурфілософський сегмент, у який письменник занурює своїх персонажів і порушує вагомі індивідуальні та суспільні проблеми. Події кожного з оповідань відбуваються на пленері, на лоні природи (заголовок саме цього оповідання Франко виніс у назву збірки не випадково), причому описи природи (пейзажі) слугують письменникові не просто тлом для дії (таких творів у Франка немає). Пейзажні описи тісно співдіють із внутрішнім світом персонажа: з одного боку, викликають певні настрої, мотивують учинки, мобілізують психічні процеси, з іншого – набувають того чи того емоційно-чуттєвого забарвлення відповідно до стану персонажа. Йдеться тут про психологічний пейзаж – «експресивну дескрипцію природи, засіб вираження душевного стану автора або/і персонажа» [10, с. 5] та про «відчуття природи» («naturegefühl»), тобто «комплекс рефлексій людини стосовно природи й себе самої, що об'єднує світоглядний аспект (світобачення митця, його “філософію природи”) з емоційно-естетичним, чуттєвим сприйняттям природного оточення, “переживанням природи” чи “психологією сприйняття природи”» [10, с. 5]. Лоно природи то гармоніє з душею протагоніста, то, відкриваючи свої принади й таємниці, виявляється небезпечним і загрожує

смертю. Натурфілософські топоси, локуси та образи-символи (ліс, деберка, луг, дуб, молочай («песе молоко»), ріка, гори, оборіг, шука, сойка та ін.) здебільшого злютовують події твору, часто виконують роль наскрізної деталі, сокола.

Крім того, критика помітила у збірці сильний автобіографічний нахил. Антін Крушельницький у рецензії на неї писав: «Книжка, можна би сказати, сильно автобіографічна. <...> В одних оповіданнях бачимо автора як свідка чи безстороннього учасника описаних подій, в інших особа автора грає головну роллю» [9, с. 267–268].

Попри вироблений у молоді роки доволі чіткий позитивістський світогляд, письменник ніколи не був байдужим до явищ зі сфер надприродного, ірреального, містичного, «недовідомого», міфологічного. Інтерес Франка до «іншого світу» значною мірою ферментувався його фольклористичною діяльністю, котру розпочав у гімназійні часи. «Сожжение упырей в с. Нагуевичах в 1831 г.», «Людові вірування на Підгір'ю», «Жидівська війна», «Галицько-руські народні приповідки», «Студії над українськими народними піснями» та інші праці поставили І. Франка у ряд чільних українських фольклористів та етнологів. Ув оповіданні «Микитичів дуб», як і в багатьох інших творах, використано фольклорний сюжет, що виконує тут вагомі функції: структурну, характеротворчу та психологічну.

У прозі Івана Франка незрідка зустрічаються акцентуйовані особистості й психопатологічні типи. Саме такими є Митро й Напуда з оповідання «Микитичів дуб». Проаналізувавши психосемантичні конституції цих образів, Ф. Бацевич дійшов висновку про вагомі симптоми аутизму Митра та паранояльного стану Напуди. Ба й глибше: «Ще до виходу в світ праць класиків психоаналітичного напрямку і, звичайно, задовго до сучасних інструментальних методів досліджень змінених станів свідомості Іван Франко зумів художніми засобами тонко і глибоко “діагностувати” зміни і катастрофи в духовному світі низки героїв своїх творів, тісно пов'язавши їх зі соціальними чинниками, які часто ставали причинами цих психічних зламів» [2, с. 35, 36].

Отже, оповідання «Микитичів дуб», котре порушує проблеми виховання і становлення особистості, є досконалим у плані змістоформи й одним із найбільш читабельних з-поміж прозової творчості Франка. З погляду поетики воно є твором у формі спогадів з першоособовим відавторським наратором, з мозаїчною «соколярною» структурою та сюжетним паралелізмом. Головними персонажами виступають психопатологічні типи, хлопчик-аутист та дівчина з виразними симптомами параної. З огляду на естетику маємо зразок раннього автобіографічного твору, що його Франко написав з метою подати у своїй творчості широкий образ галицького суспільства в усіх його соціальних верствах, національностях, професіях, родах занять тощо. У цьому сенсі оповідання співвідносне з авторовою програмою «наукового реалізму», однак у ньому, поруч із домінуючими ознаками натуралізму, значну вагу мають такі вияви художньої дійсності, як магія, зловісне віщування, символіка. З кута зору семантики значне місце у канві оповідання

посідають символічні образи дуба, «песього молока», крові, смерті та ін., котрі привносять у поетику та естетику цього твору неміметичні ознаки, служать для глибшого розкриття психології персонажів.

Список використаної літератури

1. *Анненков Н.* Ботанический словарь. Названия русские, польские, чешские, сербские, лужицкие, русинские, болгарские и др. славянских народов. – Санкт-Петербург: Императорская академия наук, 1878.
2. *Бацевич Ф.* Оповідання Івана Франка «Микитичів дуб»: спроба психосемантичного аналізу образів героїв // Укр. літературознавство. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – Вип. 84.
3. *Білецький О.* Художня проза Івана Франка // Білецький О. Зібрання праць: у 5 томах. – Київ: Наук. думка, 1965. – Т. 2.
4. *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. – Львів: Місіонер, 2001. – Кн. 2: Цілком нормальна школа.
5. *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Кн. 9: Катастрофа.
6. *Гузар З.* Із спостережень над новелою І. Франка «Микитичів дуб» // З його духа печаттю...: Зб. наук. праць на пошану Івана Денисюка: у 2 томах. – Львів: ВЦ ЛНУ Івана Франка, 2001. – Т. 1.
7. *Деген Е.* Іван Франко (Галицький писатель) // Новое слово. – 1897. – Март. № 6.
8. *Дронь К.* Міфологізм у художній прозі Івана Франка (імагологічний аспект). Київ: Наук. думка, 2013.
9. *Крушельницький А.* Новини нашої літератури // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. 34. – Кн. 5.
10. *Латій М.* Психологічний пейзаж у прозі Івана Франка та «Молодої Музи»: семантика й поетика. – Київ: Наук. думка, 2016.
11. Літературна спадщина. Іван Франко. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – Вип. 1.
12. *Пилипчук С.* Під кроною «Микитичевого дуба»: фольклорний лейтмотив Франкового оповідання // Укр. літературознавство. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – Вип. 84.
13. *Смик Г.* Корисні та рідкісні рослини України: словник-довідник народних назв. – Київ: «Українська радянська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1991.
14. *Трачук Т.* Семантико-поетикальний аспект кольористичної парадигми оповідання Івана Франка «Микитичів дуб» // Укр. літературознавство. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – Вип. 79.
15. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у 50 томах. – Київ: Наук. думка, 2011. – Т. 54.
16. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 томах. – Київ: Наук. думка, 1976–1986.
17. *Юцишин І.* Іван Франко як педагог (3 нагоди 40-літнього ювілею літературної діяльності) // Учитель: Орган Українського педагогічного товариства. – Львів, 1914. – № 5/6. 20. II.

References

1. Annenkov, N. (1878). *Botanicheskii slovar'*. Nazvaniia russkije, pol'skije, cheshskije, serbskije, luzhitskije, bolgarskije i dr. slavianskich narodov. SPb: Imperatorskaja akademija nauk.

2. Batsevyeh, F. (2019). Opovidannia Ivana Franka "Mykytychiv dub": sprobha psychosemantychnoho analizu obraziv herojiv. In: Ukr. literaturoznavstvo. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. Vyp. 84.
3. Bilets'kyi, O. (1965). Chudozhnia proza Ivana Franka. In: Bilets'kyi, O. Zibrannia prats': U 5 tomach. K.: Nauk. dumka. T. 2.
4. Horak, R., Hnativ, J. (2001). Ivan Franko. Lviv: Misioner. Kn.2: Tsilkom normalna shkola.
5. Horak, R., Hnativ, J. (2008). Ivan Franko. Lviv: VTs LNU imeni Ivana Franka, Kn. 9: Katastrofa.
6. Huzar, Z. (2001). Iz sposterezhen' nad noveloju I. Franka "Mykytychiv dub". In: Z joho ducha pechattiu...: Zb. nauk. prats' na poshanu Ivana Denysiuka: U 2 tomakh. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. T. 1.
7. Degen, E. (1897). Ivan Franko (Galitskij pisatel'). In: Novoje slovo. Mart. N 6.
8. Dron', K. (2013). Mipholohizm u chudozhnij prozi Ivana Franka (imaholohichniyi aspekt). K.: Nauk. dumka.
9. Krushelnyts'kyi, A. (1906). Novyny nashoji literatury. In: Literaturno-naukovyi visnyk. T. 34. Kn. 5.
10. Lapij, M. (2016). Psycholohichnyj pejzazh u prozi Ivana Franka i "Molodoji Muzy": semantyka i poetyka. K.: Naukova dumka.
11. Literaturna spadshchyna. Ivan Franko. (1956). K.: Vyd-vo AN URSSR. Vyp. 1.
12. Pylypchuk, S. (2019). Pid kronoju "Mykytychevoho duba": folklornyi leitmotyv Frankovoho opovidannia. In: Ukr. literaturoznavstvo. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. Vyp. 84.
13. Smyk, H. (1991). Korysni ta ridkisni roslyny Ukrainy: Slovnyk-dovidnyk narodnykh nazv. K.: "Ukrajins'ka entsyklopedija" imeni M. P. Bazhana.
14. Trachuk, T. (2015). Semantyko-poetykalnyj aspekt kolorystychnoji paradyhmy opovidannia Ivana Franka "Mykytychiv dub" // Ukr. literaturoznavstvo. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. Vyp. 79.
15. Franko, I. (2011). Dodatkovi tomy do Zibrannia tvoriv u 50 tomach. K.: Nauk. dumka. T. 54.
16. Franko, I. (1976–1986). Zibrannia tvoriv: u 50 tomach. K.: Nauk. dumka.
17. Yushchyshyn, I. (1914). Ivan Franko jak pedahoh (Z nahody 40-litnioho juvileju literaturnoji dijalnosti. In: Uchytel': Orhan Ukrajins'koho pedahohichnoho tovarystva. Lviv. N 5/6. 20. II.

IVAN FRANKO'S SHORT STORY "OAK OF MYKYTYCH": POETICS, AESTHETICS AND SEMANTICS

Mykola LEHKYI

*National Academy of Science Ukraine,
Ivan Franko Institute, Department of Franko Studies,
18 Drahomanov St., Lviv, Ukraine, 79005
e-mai: lehkyi.m@gmail.com*

In the late 1870th–80th Franko was intended to include story "Oak of Mykytych" in the conceived collection "Galician Samples", which had an aim to represent a broad image of Galician society in its typical types, in everyday life, in various social groups, in many localities. Throughout the collection should have been psychological problems. Unfortunately, such an idea could not be realized at that time. The story "Oak of Mykytych", which Franko considered lost for some time, found its place in collection "On the bosom of nature" and other stories" (1905), an integrating factor for his works was plain air.

Instead, the writer has created a number of stories and short tales from childhood that have

raised the serious problems of upbringing and becoming a person, their self-awareness and self-determination. The events of the work are refracted through the prism of the author's memories, and the plot is based on a true story that takes place in the real time space of the village of Naguyevychi. The story is of the "falconry" type: through the way, the "falcon", which cements the plot, binds all the major events, is a large oak tree on the side of the owner Mykytych.

The plot of the work is framed by the voice of the author's narrator, which immerses the reader in the mode of his own memory. The story consists of six episodes (story blocks). The first one – acquaintance with the place of event and description of children's fun; the second – in the company of children appearing sullen and desolate 5-year old Mytro, who, however, can tell creepy stories and sing songs like that. In the third one, boy tells a legend about The King and his children, who were killed by evil step-mother, but the fact of crime was identified with the help of "dog-potion" (milkweed). Mytro clearly illustrates his story with the dog-potion experiment. Mytro's demonstration symbolically predicts the following narratives related to the disappearance of Napuda and the mysterious "crying" beneath the Oak of Mykytych during a terrible night storm (block four). The fifth episode – culmination of the story; from hints and misunderstandings it becomes clear that Napuda secretly gave birth to a baby and buried it under an oak tree. The sixth block is a plotline in which the author reports on the fate of the characters after the main events are over. The story has a symmetrical mosaic structure with plot parallelism. In literary criticism, the story "Oak of Mykytych" is recognized as one of the most sophisticated in terms of its content.

Key words: image of Galician society, plain air, upbringing and becoming a person, modus of memory, "falcon", plot, author's narrator, story block, symmetrical mosaic structure, plot parallelism.